

35. **Форостюк О. Д.** Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1914–1941 роках : моногр. / О. Д. Форостюк. – Луганськ, 2000.
36. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1, оп. 20, спр. 1846.
37. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1932.
38. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2007.
39. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2987.
40. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 3185.
41. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 3195.
42. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 3198.
43. **Шкаровський М.** Істинно-Православна церква проти радянської влади: українські сторінки / М. Шкаровський // Людина і світ. – 1997. – №8. – С. 38–43.

Надійшла до редколегії 19.01.2011

УДК 94 (477. 63) «1934/1935»

Н. Р. Романець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОЛЬ РЕПРЕСІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КАМПАНІЇ 1934 р.: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ГОЛОДУ 1934–1935 рр. НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Досліджено роль репресій у здійсненні хлібозаготівельної кампанії 1934 р. на Дніпропетровщині.

Ключові слова: селянство, колгоспи, хлібозаготівлі, голод, репресії, політика, колективізація.

Исследована роль репрессий в осуществлении хлебозаготовительной кампании 1934 г. на Днепропетровщине.

Ключевые слова: крестьянство, колхозы, хлебозаготовка, голод, репрессии, политика, коллективизация.

The research studies the repressive mechanism of the grain procurements in Dnepropetrovsk region in 1934.

Key words: peasantry, collective farms, grain procurements, famine, repression, policy, collectivization.

Історія сталінської модернізації аграрного сектора кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст. невід'ємна від теми голоду, який перетворився на жахливу буденність у житті колективізованого села. Перші повідомлення про випадки голодування почали надходити від селян з моменту застосування надзвичайних заходів під час заготівельних кампаній наприкінці 1920-х рр. У новоутворених колективних об'єднаннях без продуктів залишалися колгоспники, з якими своєчасно не розраховалися за трудовні. Жахливим апофеозом голодної трагедії українського села стали події 1933 р., детально досліджені вітчизняними і зарубіжними науковцями. Між тим документи свідчать, що селяни продовжували голодувати і в так званий «пост-голодоморний період». Документи ДПУ фіксують численні факти голодування, вживання сурогатів, голодних смертей у першій половині 1934 р. Так, на середину лютого 1934 р. так званими «продовольчими труднощами» були охоплені 166 сіл 46 районів республіки [5, с. 69].

Голод 1934–1935 рр. на відміну від «великого мору» 1932–1933 рр. досі залишається білою плямою вітчизняної історії. Перші згадки про ті трагічні по-

дії з'явилися порівняно недавно в працях російських істориків Ю. Мошкова [4, с. 16–19] і В. Данилова [1, с. 31]. Тому у даній науковій розвідці, підготовленій на основі архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, здійснено спробу дослідити роль репресій у хлібозаготівельній кампанії 1934 р., визначивши таким чином причини «продовольчих труднощів» 1934 р.

Головною причиною голоду 1934–1935 рр. була посуха, через яку південні регіони України втратили значну частину врожаю. Як зазначав перший секретар Дніпропетровського обкому М. Хатаєвич, того року опадів випало навіть менше, ніж у голодному 1921 р. [2, спр. 1467, арк. 128]. У результаті у 900 колгоспах Дніпропетровської області із 3 700 середня врожайність зернових становила менше 3-х центнерів із гектару. Ще 1 400 колгоспів мали врожай від 3 до 5 центнерів [2, спр. 1488, арк. 4]. У цілому, у 1934 р. валовий збір зерна на Дніпропетровщині порівняно з 1933 р. зменшився у 3,5 рази [2, спр. 1453, арк. 2].

Якщо неврожай 1934 р. став об'єктивною причиною голоду, то суб'єктивним фактором, який негативно вплинув на ситуацію в українському селі, був кризовий стан колгоспної системи в цілому. Так, у 1934 р. лише 16 колективних об'єднань Дніпропетровщини із 3 700 вважалися передовими за виробничими показниками, у той час як до відсталих належали 450 [2, спр. 1489, арк. 3]. Складне фінансове і господарське становище більшості колгоспів області визначалося взаємодією кількох чинників. По-перше, постійне вилучення у колгоспів «товарних лишків» серйозно перешкоджало їм налагодити розширене виробництво й обернулося тим, що у 1931–1933 рр. вони функціонували у режимі звичайного відтворення. До того ж у цей період набула поширення практика, коли різноманітні громадські й господарські організації (МТС, райвиконкоми, сільради, кооперація) постійно брали «в борг» у колгоспів «сільськогосподарську продукцію, гроші, майно» і своєчасно за них не розраховувалися. Тому на 1 січня 1934 р. заборгованість 2 832 колгоспам області становила 16 млн крб., що завдавало їм значних збитків [2, спр. 1489, арк. 34].

Іншою проблемою колгоспного сектора була погана організація господарсько-виробничої діяльності. Більшість колективів республіки не могли вирішити елементарні питання: кадрів, управління, трудової дисципліни, організації праці. Найгострішою серед них була кадрова проблема. Через перманентні чистки управлінської ланки ні голови правлінь, ні бригадири на посадах довго не затримувалися. Їх зміщували або за неналежне виконання господарсько-політичних кампаній: посівної, збиральної, хлібо- і м'ясозаготівель, або за надмірну старанність, яка оберталася черговими порушеннями «революційної законності». Так, лише у Апостолівському районі під час посівної кампанії 1933 р. зняли з посад 5 голів сільрад, 10 голів колгоспів, 65 бригадирів і 12 рільників [2, спр. 1471, арк. 35]. У цілому, у 1934 р. на Дніпропетровщині нараховувалося не більше 250 колгоспів, де голова правління працював більше 2-х років [2, спр. 1453, арк. 134].

Важливим фактором, який поряд із посухою зумовив низьку врожайність зернових культур, був примітивний рівень агротехніки у більшості колективних об'єднань республіки. Колективні господарства, як правило, не дотримувалися правильних сівобігів, погано обробляли землю й посіви. Через це за однакових погодних умов передові й відсталі колгоспи збирали різні врожаї. Приміром, у Царичанському районі у колгоспі ім. Димитрова середня врожайність зернових у 1934 р. складала: озимої пшениці – 6 центнерів з гектару, жита – 2 центнера, кукурудзи – 11 центнерів, а у сусідньому колгоспі «Жовтень» відповідно: 13 центнерів; 12 центнерів; 20 центнерів [2, спр. 1489, арк. 4].

Отже, можна зробити висновок, що голод 1934–1935 рр. зумовлений комплексом причин, які носили як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1934 р. визначила план зернопоставок із урожаю 1934 р. для УСРР у розмірі 253 млн пудів: 228 млн для кол-

госпів і 25 млн для одноосібників. Дніпропетровщина повинна була здати державі 57,2 млн пудів [5, с. 67]. Під час встановлення врожайності зернових і валового збору зерна виникає конфлікт між керівництвом Дніпропетровської області і міжрайонними державними комісіями з визначення врожайності. Так, обком і облвиконком вважали, що «фактичний оптимальний господарський валовий збір семи зернових культур у колгоспах області не перевищує 60–64 млн пудів». Але міжрайонні державні комісії (МДК) надали зовсім інші дані: 89 млн пудів. Причиною розходжень, ймовірно, було прагнення МДК «підтягнути» цифри до рівня, потрібного центральному керівництву держави. Так, за даними контрольних обмолотів, проведених самими МДК у 556 колгоспах області, середня врожайність зернових біля молотарки становила 3,1 центнера з гектару. Але «нагору» МДК надали інші цифри – 4, 24 центнери що автоматично збільшило розмір валового збору зерна [2, спр. 1488, арк. 65].

Якщо під час сумнозвісних хлібозаготівель 1932/1933 р. опір доведенню нереальних заготівельних планів демонструвала лише колгоспна і районна ланка управлінців, а обласне керівництво, не роздумуючи, виконувало всі вказівки «зверху», то у 1934 р. ситуація змінилася. Партійний очільник Дніпропетровщини почав прохати зменшення заготівельних планів із початку збиральної кампанії. Так, у листі до Й. Сталіна 14 липня 1934 р. М. Хатаєвич визнавав, що «врожай виявився гіршим, ніж він оцінював під час [червневого] пленуму ЦК ВКП(б)». За його розрахунками «за найбільшого тиску» область зможе «мобілізувати за зернопоставками не більше 36 пудів, а за натуроплатою – 10 млн пудів». Намагаючися не розгнівати «кремлівського вождя», очільник області писав, що: «Ми, зрозуміло, зможемо вивезти і більше зерна, але тоді неминуче опинимося перед необхідністю масового завезення цього ж зерна назад, щоб забезпечити виконання плану сівби озимих у колгоспах з низьким врожаєм» [2, спр. 1488, арк. 5].

22 червня 1934 р. обласна збиральна комісія навіть приймає особливу постанову, в якій пропонує «не форсувати хлібоздачу в районах і колгоспах з низьким врожаєм» [2, спр. 1469, арк. 56]. Таким рішенням обласне керівництво намагалося відтермінувати виконання хлібозаготівель до збору пізніх зернових культур, сподіваючися за рахунок їх перекрити нестачу ранніх зернових (пшениці, жита, ячміння). Можливо, очільники Дніпропетровщини сподівалися й на зменшення хлібозаготівельних планів, а тому й застерігали місцевих можновладців від надмірного «рекордсменства».

Відповіддю Кремля на «саботаж хлібозаготівель» із боку Дніпропетровської влади була спільна телеграма Й. Сталіна і В. Молотова, датована 27 червня 1934 р., яка скасувала постанову обласної збиральної комісії. Одночасно керівництву області була дана вказівка всіма можливими засобами форсувати хлібоздачу, забезпечивши перевиконання липневого, серпневого і вересневого планів [2, спр. 1477, арк. 20]. Додамо, що сподівання керівництва Дніпропетровщини компенсувати неврожай ранніх зернових культур за рахунок проса, кукурудзи, бобових виявилися марними. Через посуху, яка тривала все літо, замість запланованих 20 млн пудів удалося зібрати лише 11–12 млн [2, спр. 1467, арк. 156].

Реакцією республіканської влади на чергове прохання керівництва Дніпропетровської області зменшити хлібозаготівельний план була директива від 23 серпня 1934 р., в якій місцевим можновладцям заборонялося вести «будь-які дискусії навколо надання нових скидок» [2, спр. 1484, арк. 61]. Одночасно ЦК КП(б)У і РНК УСРР попередило тих голів колгоспів, очільників районів і МТС, які зволікали із хлібоздачею, про застосування щодо них суворих заходів впливу.

У постанові від 26 серпня 1934 р. риторика партійного керівництва республіки стає ще жорсткішою. Очільників райпарткомів і МТС Дніпропетровської області звинувачують в організованому саботажі хлібозаготівель, а їхні дії порів-

нують з «антидержавною практикою 1932 р.» керівництва Оріхівського району. Крім того ЦК КП(б)У вже відкрито погрожує місцевим функціонерам «масовими репресіями» [2, спр. 1484, арк. 64 зв.]. Але чергове владне «попередження» не могло змінити ситуацію на краще. На початку вересня область фактично припиняє хлібоздачу.

У серпні 1934 р. «за вияв антидержавницьких тенденцій у хлібозаготівлях» було покарано перших місцевих функціонерів. Криворізька міськрада, міськпартком і політвідділ Ленінської МТС 16 серпня ухвалили рішення про зняття з посад і виключення з партії голів колгоспів «Перше травня» Максачова і «Нове життя» Верещака [2, спр. 1447, арк. 79]. 21 серпня зняли з роботи й віддали під суд голову комуни «Червоний плугатар» Широківської МТС Пономаренко. Рішенням ЦК КП(б)У було усунуто з посади і заступника секретаря Криворізького міськпарткому Олександрова. Усього на 21 вересня 1934 р. за хлібозаготівельними справами в області було засуджено 1090 осіб, з них 43 голови колгоспу і 87 бригадирів. За місяць (з серпня по вересень) кількість засуджених збільшилася удвічі, що, на погляд обласної прокуратури, свідчило про «перетворення репресії на масову в деяких районах» [3, спр. 3, арк. 4].

17 вересня обком та облвиконком ухвалюють рішення про здійснення «суцільної перевірки зерна у всіх колгоспах Дніпропетровщини», що створювало передумови для масових обшуків зразка 1932–1933 рр. Але цього разу Кремль, мабуть усвідомивши, що тотальні труси не лише не дадуть потрібного хліба, а, навпаки, призведуть до шкідливих «політичних наслідків», примусив обласне керівництво відмовитися від запланованої перевірки, скасувавши рішення [2, спр. 1869, арк. 31].

31 серпня 1934 р. Кремль, нарешті, зменшує хлібозаготівельний план України на 120 млн пудів. З метою «підхльостування» регіональних керівників щодо безумовного виконання планових завдань, центр направляє на місця спецуповноважених. В Україну ЦК ВКП(б) і РНК СРСР відрядили Л. Кагановича [2, спр. 1480, арк. 121]. 6 вересня 1934 р. за його участі було підготовлено директиву ЦК КП(б)У і РНК УСРР, в якій обласному керівництву пропонувалося направити до районів, які зволікають із здачею зерна державі, членів бюро обкома і президії облвиконкома. Республіканська влада знову нагадала функціонерам районної ланки про можливість застосування щодо них репресій, якщо вони не змінять «ставлення до хлібозаготівель». При цьому директива прямо санкціонувала притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 58 КК нездатчиків хліба [2, спр. 1484, арк. 79–80]. Прагнення партійного і радянського керівництва країни за будь-яку ціну виконати хлібозаготівлі пояснюється тим, що з нового року Кремль планував скасувати карткову систему в містах.

Але, незважаючи на вжиті заходи, південні регіони України виконати державні заготівельні плани не могли. Тому у центральній пресі починається кампанія цькування їхнього керівництва. Так, газета «Комуніст» «протягом 15 днів з номера в номер» звинувачувала у сприянні саботажу хлібозаготівель партійних очільників Дніпропетровської області. Виправдовуючися, М. Хатаєвич був змушений визнати, що на середину вересня з більшості колгоспів було вивезено все зерно, навіть те, що мали засипати до насіннєвих фондів [2, спр. 1467, арк. 128].

Як свідчать документи, найбільше з виконанням заготівель зволікав індивідуальний сектор. На відміну від колективних об'єднань, які не могли притримати врожай – конвеєрним методом його прямо з поля вивозили на державні заготівельні пункти, – одноосібники не поспішали здавати хліб державі. Станом на 10 вересня 1934 р. індивідуальний сектор Дніпропетровської області виконав план зерноспоставок лише на 21 % [2, спр. 76, арк. 132 зв.]. У деяких селах одноосібники не здали державі жодного кілограма зерна. Поширеною реакцією одно-

осібників на доведення нереальних заготівельних планів, як і в 1932 р. було стихійне відхідництво. Так, з Каменівської, Мусієвської, Корніївської сільрад Великобілозерського району у серпні 1934 р. виїхали майже всі власники індивідуальних господарств [2, спр. 129, арк. 506].

Партійне і радянське керівництво республіки пояснило невиконання хлібозаготівель одноосібним сектором у традиційний спосіб – «куркульським саботажом», звинувативши у втраті революційної пильності керівників райвиконкомів і сільрад. Поява 14 вересня 1934 р. постанов ЦК КП(б)У і РНК УСРР, а також директиви Наркомату юстиції республіки свідчить, що влада знову звернулася до апробованої зброї – репресій. Так, постанова Раднаркому УСРР визначила такі методи впливу на одноосібників: накладення штрафів у розмірі п'ятикратної ринкової вартості незданого хліба і вилучення незданого зерна. Злісних нездатчиків мали також притягати до кримінальної відповідальності. Постанова створювала юридичне підґрунтя для здійснення нових депортацій селян: одноосібників, які вели підривну роботу проти хлібозаготівель, передбачалося позбавляти земельних наділів і виселяти за межі області. Черговий раз встановлювалася прискорена процедура розгляду судових справ із хлібозаготівель: не більше 5 днів із моменту передання справи до суду [2, спр. 76, арк. 132 зв.].

Порядок притягнення до кримінальної відповідальності одноосібників деталізувала директива Наркомату юстиції УСРР. Звертає на себе увагу спрощення самої процедури покарання тих селян, які не виконували заготівельних планів. Якщо раніше злісними нездатчиками одноосібники визнавалися лише після застосування до них методів адміністративного впливу, то тепер потреба у цьому відпала. Одноосібників, які не виконали хлібозаготівель, мали відразу притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 58-1 КК УСРР з конфіскацією майна [2, спр. 76, арк. 131]. І хоча ЦК КП(б)У застерігав секретарів райкомів, голів райвиконкомів і начальників Політвідділів МТС від масового і хаотичного застосування репресій, було зрозуміло, що традиційних переключень не уникнути.

Разом з тим із документів прокуратури, стає зрозумілою неефективність застосування репресії у вигляді штрафування одноосібників. Згідно з 110 ст. Адміністративного кодексу заборонялося вилучати у селян на погашення штрафів корову, коня і будинок, а іншого майна у них, як правило, не було. Тому районні і обласні прокурори вимагали від Наркомату юстиції і Генпрокуратури УСРР змінити процедуру штрафування, зазначаючи, що, якщо стягнення не буде здійснюватися з усього майна, то репресія буде носити «паперовий характер» [2, спр. 129, арк. 509–509 зв.].

Зазначимо, що заборона вилучати у селян на погашення штрафів корів, коней і хат повсюдно ігнорувалася місцевими можновладцями. Так, у Павлоградському районі на 15 жовтня 1934 р. було оштрафовано 150 одноосібних господарств із 781 на загальну суму 228 тис. карбованців і вилучено у порядку реалізації штрафів 124 коня, 14 корів, 14 будинків [2, спр. 1495, арк. 124]. Дії ж прокуратури, спрямовані на відновлення революційної законності, районне керівництво нерідко оцінювало як «антипартійні». 16 жовтня 1934 р. бюро Павлоградського райпарткому ухвалило пропозицію про зняття з посади і виключення з партії райпрокурора Волкова, який вимагав повернення хат власникам [2, спр. 1495, арк. 124 зв.].

Аналогічно на порушення штрафної політики щодо одноосібників реагувало і обласне керівництво. На повідомлення про перегини щодо індивідуального сектора у Мелітопольському, Павлоградському, Нововасилівському районах, партійний очільник Дніпропетровщини заявив, що «взагалі зараз не варто ставити це питання. Питома вага їх у нас в області настільки незначна, що немає потреби багато про них розмовляти» [2, спр. 1495, арк. 123]. Узагалі, через позицію місцевої

влади прокуратура опинялася перед складною дилемою: «виконувати директиви партії чи мовчати про порушення закону».

Про те, що органи юстиції на місцях, маючи досвід боротьби «з порушеннями революційної законності», не поспішали перетворювати судову репресію на масову, свідчить директива Наркомату юстиції УСРР від 8 жовтня 1934 р. У ній вказувалося, що в низці районів Дніпропетровщини «з надзвичайно низьким відсотком виконання плану хлібоздачі одноосібниками» Коларівському – 17,2 %, Люксембурзькому – 16,5 %, Новопазиському – 9,4 % тощо «зовсім не виникало кримінальних справ». В інших районах «з таким же низьким відсотком виконання виникло по 1 – 2 справі» [2, спр. 76, арк. 136]. У цілому, на 21 вересня 1934 р. в Дніпропетровській області за хлібозаготівельними справами було засуджено 126 одноосібників [3, спр. 3, арк. 4].

Згідно з директивою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 4 жовтня 1934 р. Дніпропетровщина повинна була закінчити хлібоздачу до 15 жовтня 1934 р. Але у листі до ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, датованому 17 жовтнем 1934 р. М. Хатаєвич визнавав, що, незважаючи на всі вжиті заходи, область план не виконала. Перший секретар обкому партії причину невиконання хлібозаготівель визначив просто: здавати нічого, «хліба в області не вистачає» [2, спр. 1467, арк. 156]. Дніпропетровщина змогла рапортувати про виконання річного плану хлібоздачі лише 5 листопада 1934 р., відправивши до закромів держави 35–36 млн пудів, тобто на 53 млн пудів менше, ніж у врожайному 1933 р. [2, спр. 1453, арк. 2].

У результаті українське село знову опинилося в лещатах голоду. Виплати на трудові у більшості колгоспів Дніпропетровщини були мізерними, не перевищуючи 30–40 копійок і 300–600 грамів хліба [14, арк. 2]. Інших продуктів селяни взагалі не отримували. Тому за даними М. Хатаєвича, станом на 17 жовтня 1934 р. 30 % колгоспників області вже не мали хліба і ледве «перебивалися на овочах» [2, спр. 1467, арк. 156]. З районів області надходили численні повідомлення про випадки голодування, опухання і захворювань на ґрунті недоїдання. Через вживання сурогатів серед селян поширилася дизентерія. Зросла дитяча смертність і безпритульність. Так, у колгоспі «Якір» Сталіндорфського району вже у серпні 1934 р. померло 12 дітей, у колгоспі «Сталін» – 4 [2, спр. 1471, арк. 49]. Із листа секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Матвєєва можна довідатися, що на середину квітня 1935 р. кількість дітей у дитбудинках області збільшилася майже удвічі.

Намагаючися врятуватися від голодної смерті, колгоспники почали масово тікати із сіл. Перші випадки неорганізованого відхідництва були зафіксовані ще в червні місяці. Так, із колгоспу «Червоний схід» зони обслуговування Констянтинівської МТС на заробітки без дозволу правління виїхало 9 осіб, із колгоспу ім. Ворошилова – 8. А вже наприкінці жовтня 1934 р. значна частина сільського населення залишила Великобілозерський, Нижньосірогозький, Нововасилівський, Великопетиський райони. У багатьох селах Дніпропетровщини було кинуто більше третини хат [2, спр. 1467, арк. 158].

Прагнучи відвернути голодну катастрофу, керівництво області почало вживати невідкладні заходи ще напочатку вересня. Колгоспників мобілізували на виробництво: в промисловість, на будівництво. У кожному колгоспі передбачалося залишити взимку мінімум селян для виконання поточних господарських робіт і охорони майна. Для порятунку селянських дітей пропонувалося організувати харчування в яслях і частині шкіл вже з жовтня 1934 р., охопивши ним 120–150 тис. дітей [2, спр. 1467, арк. 137].

Звертає на себе увагу, що партійне керівництво Дніпропетровської області почало прохати продовольчу допомогу у Москви не у розпал голоду, як у 1932 і 1933 рр., а ще до його початку. Так, ще у вересні 1934 р. М. Хатаєвич звернув-

ся до центрального керівництва країни і республіки з клопотанням про надання «хоча б сотні тисяч пудів хліба для організації різних громадських робіт і роботи у колгоспах (ставки, шляхи, насадження) в районах, де становище з продовольством було важким». Для цього перший секретар обкому партії пропонував виділити той хліб, який закуповувався в області за хлібозакупівлями [2, спр. 1467, арк. 138]. Причина такої «турботи» керівництва Дніпропетровщини про голодних селян пояснювалася просто. Переживши голодомор 1933 р., очільники області знали, що «затримка з наданням продовольчої допомоги сильно послабить і з господарської точки зору підірве значну частину (одну третину) колгоспів», тому навесні вони опиняться у «дезорганізованому і небоездатному стані» [2, спр. 1467, арк. 158].

Рішення про надання 13,5 млн пудів насінневої, продовольчої і фуражної позики колгоспам та радгоспам Дніпропетровської області було ухвалено ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на початку грудня 1934 р. [2, спр. 1454, арк. 26] Але виділялася вона за рахунок державних хлібних ресурсів області, яких вистачило лише для поповнення насінневих фондів. Тому центральне керівництво держави було змушене погодитися на завезення продовольчого і фуражного зерна до Дніпропетровщини з північних регіонів СРСР [2, спр. 1488, арк. 111].

Скасування карткової системи і відновлення вільної торгівлі хлібом з 1 січня 1935 р. врятували селян Дніпропетровщини від нового голодомору. У результаті на початку року у районних центрах області і на залізничних станціях спостерігався великий наплив покупців із сільської місцевості. Черги біля крамниць виникали вже о 4-й годині ночі, а на 9–10 годину ранку весь хліб розкупувався. У результаті ажіотажного попиту на хліб з боку селян на Дніпропетровщині виникла «реальна загроза, що частина робітників залишиться без хліба». Тому з другої декади січня партійне керівництво області було змушене запровадити продаж хліба за списками у буфетах та їдальнях підприємств і навіть доставку хліба додому для робітників і службовців [2, спр. 1592, арк. 11]. Правлінням колгоспів було категорично заборонено надавати підводи колгоспникам для поїздок за хлібом.

Підсумовуючи, зазначимо, що події 1934–1935 рр. черговий раз довели, що репресії стали важливою складовою загальнодержавної політики, спрямованої на забезпечення «успіху» хлібозаготівельних кампаній. Як і в 1932 р. за допомогою їх ламали опір селянства й місцевого управлінського апарату, примушуючи віддати весь хліб державі, що й стало однією з головних причин голоду 1934 р.

Бібліографічні посилання

1. **Данилов В.** Введение / В. Данилов, Н. Верт, А. Берелович // Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы : в 4 т. – Т. 3. 1930–1934 гг. Кн. 2. 1932–1934 гг. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2005. – С. 7–33.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф.19, оп. 1.
3. ДАДО. – Ф. 2262, оп. 1 дод., спр. 3.
4. **Мошков Ю. А.** Советское сельское хозяйство и крестьянство в середине 1930-х годов / Ю. А. Мошков // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы : в 5 т. – Т. 4. 1934–1936 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2002. – С. 7–38.
5. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы : в 5 т. – Т. 4. 1934–1936 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2002.

Надійшла до редколегії 15.09.2010